

УДК 811.161.2'37

І. О. Іншакова

СЕМАНТИКА ПОХІДНИХ, УТВОРЕНИХ ВІД НАЗВ КОЛЬОРІВ

Иншакова І. О. Семантика похідних, утворених від назв кольорів.

Сучасна українська мова багата на кольоративи та їх похідні. Подана класифікація структурно-семантичних груп похідних, утворених від назв кольорів, у їх основі – лексичне значення слів та спосіб словотвору. Матеріал свідчить про невичерпні можливості словотвору української мови.

Ключові слова: похідні слова, кольоративи, афікси, суфікси, твірне слово, спосіб словотвору.

Иншакова И. А. Семантика производных, образованных от названий цвета.

Современный украинский язык богат на колоративы и их производные. Представлена классификация структурно-семантических групп производных, образованных от названий цвета, в её основе – лексическое значение слов и способ словообразования. Материал свидетельствует о неисчерпаемых возможностях словообразования украинского языка.

Ключевые слова: производные слова, колоративы, аффиксы, суффиксы, производящее слово, способ словообразования.

Inshakova I. O The semantics of derivatives, formed of the names of colors. The modern Ukrainian language is rich in coloratives and their derivatives. The author presents the classification of structural-semantic groups of derivatives, formed from the names of colors. In its basis there are lexical meaning of words and the way of their word-formation. The material demonstrates inexhaustible possibilities of word-formation in the Ukrainian language.

Key words: derivative words, coloratives, affixes, suffixes, productive words, way of word-formation.

Похідні від назв кольорів мають комунікативні та інформаційні властивості, спільні моделі. Такі різноманітні лексеми є свідченням невичерпних можливостей словотвору української мови, її гнучкості, своєрідності. У працях Л. Булаховського, М. Плющ, А. Швець, О. Шевчук, С. Іваненка, Н. Комарчевої, Н. Левун, О. Тихонова, Г. Осінньої, Н. Клименко приділено достатню увагу дослідженню семантики та способів словотвору похідних. Дослідники наголошують на важливій ролі словотвірного гнізда, словотвірної мотивації під час творення лексем. Щодо структурно-семантичних груп похідних від назв кольорів, то лінгвісти подають незначну кількість класифікацій.

У мовознавчій літературі проблеми функціонування та семантики лексем, утворених від назв кольорів, розглядали Н. Комарчева і Н. Левун. В основу класифікації вони поклали спосіб словотвору похідних, детально розглянули словотвірні гнізда кольоративів. Автори зазначають: «Дослідження словотвірного потенціалу прикметників на позначення кольорів спектру передбачає вияв кількісного складу словотвірних гнізд з відповідними назвами на вершинах, визначення внутрішніх зв'язків у структурі словотвірних гнізд, аналіз семантики похідних утворень» [3, с. 77]. На думку лінгвістів, прикметники з високою значущістю і широкою синтаксичною валентністю утворюють великі за обсягом словотвірні гнізда, у макрогніздах лексеми розташовані переважно на трьох ступенях творення, а глибина словотвірних гнізд з невеликою кількістю похідних обмежується одним ступенем. С. Іваненко спирається на лексичне значення похідних, розглядає можливі варіанти відтінків кольорів і доходить висновку, що «кожна назва кольору має варіанти назв слів, одне з яких підкреслює схожість з будь-яким натуральним предметом, його кольором» [2, с. 83]. Дослідники детально вивчають складні слова, що утворюються внаслідок поєднання кольоративів зі словами різних частин мови. На особливостях словотвору прикметників наголошує й Н. Клименко, зауважуючи, що словоскладання і основоскладання прикметників дихає могутнім подихом народної творчості та фантазії, а українська поезія надзвичайно насичена композитами з кольористичними компонентами.

Мета нашої статті полягає в тому, щоб на матеріалі Великого тлумачного словника української мови виявити кольороназви та їх похідні, способи словотвору.

Прикметники, що вказують на неповноту ознаки, частковий, недостатній вияв, творяться за допомогою суфіксів -ав-, -яв-: *жовтавий* (с. 277) (приклади подаються за Великим тлумачним словником української мови, у дужках подаємо сторінки), *червонявий* (с. 1374), *зеленявий* (*зеленавий*) (с. 363). На відтінок ознаки, частковість указують прикметники, утворені за допомогою суфікса -уват-: *жовтуватий* (с. 277), *червонуватий* (с. 1374), *зеленкуватий* (с. 363), із суфіксами -ист-, -аст-,

-яст-: *жовтастий* (с. 277), *зеленастий* (с. 363) тощо. Високий ступінь пестливості передають прикметники, що творяться за допомогою суфіксів -есеньк-, -ісіньк-: *зеленесенький* (с. 363), *жовтесенький* (с. 277), *чорнісінький* (с. 1381), *чорнесенький* (там само), *синісінький* (с. 1123), *білісінький* (с. 51), *жовтісінький* (с. 277). Із суфіксом -еньк- виявлено прикметники з відтінком пестливості без указівки на зменшеність ознаки: *зеленький* (с. 363), *жовтенький* (с. 277), *чорненький* (с. 1381), *червоненький* (с. 1374), *біленький* (с. 51), *голубенький* (с. 190). Від прикметників нестягненої форми можливі короткі форми прикметників, що використовуються в поетичному мовленні: *зелен* (с. 363).

Прислівники, утворені за допомогою суфікса -о, указують на вираження певного кольору та його відтінків: *зелено* (с. 363), *зеленаво* (там само), *жовто* (с. 277), *жовтувато* (с. 277), *чорно* (с. 1381), *червоно* (с. 1377), *біло* (с. 51), *оранжево* (с. 678), *фіолетово* (с. 1324), *червіньково* (с. 1374). Прислівники, що вказують на відтінок пестливості, творяться від прикметників із суфіксом -еньк- за допомогою афікса -о: *зеленько* (с. 363), *чорненько* (с. 1381), *біленько* (с. 51), *червоненько* (с. 1374).

Похідні іменники жіночого роду, що вказують на відтінок, утворюються за допомогою суфікса -инк-: *жовтинка* «невеличка пляма жовтого кольору на чому-небудь; жовтуватий відтінок» (с. 277), *зеленинка* «невеличка пляма зеленого кольору на чому-небудь; зеленуватий відтінок» (с. 363). За допомогою афікса -ість утворені абстрактні іменники, що вказують на неповноту ознаки: *червоність* (с. 1374), *чорність* «чорнота» (с. 1381), *зеленавість* (с. 363), *жовтуватість* (с. 277), *жовтавість* (жовтявість) (с. 277). З абстрактним значенням якості, ознаки, на яку вказує твірне слово, утворюються похідні іменники жіночого роду з морфемою -изн-: *сивизна* «те саме, що сивина» (с. 587), *білизна* (с. 51), *сини́зна* «синій колір; синій відтінок шкіри» (с. 1123), *жовтизна* (с. 277). Абстрагованої ознаки надають іменникам афікси -ин-, -інь-: *голубінь* (с. 190), *жовтина* «жовтизна» (с. 277), *зеленина* «зелений колір, зелений відтінок чого-небудь» (с. 363). Із суфіксом -інн- утворено абстрактні іменники, що вказують на дію (набування певного кольору): *жовтіння* (с. 277), *чорніння* (с. 1381), *червоніння* (с. 1374), *синіння* (с. 1123). Абстрактні іменники на позначення кольору можуть утворюватися й за допомогою морфемі -ість: *білість* (с. 51), *червонуватість* (с. 1374). Збірні іменники на позначення сукупності предметів зеленого кольору творяться із суфіксом -ин- та безафіксним способом: *зелень* «зелені дерева, кущі, трави» (с. 363), *зеленина* «діалектне; зелень» (с. 363). Похідні іменники, які позначають рослини або тварини, утворені із суфіксом -як: *жовтяк* «переспілий огірок, що має жовту шкірку» (с. 277), *зеленяк* «рід птахів родини в'юркових» (с. 363). На позначення рослин похідні іменники утворюються суфіксальним способом (афікси -ець, -иц-): *чорниця* «дрібний ягідний дикорослий чагарник родини брусничних із чорними їстівними

ягодами» (с. 1381), *жовтець* «трав'яниста отруйна рослина родини живцевих, що росте переважно на вологих місцях і цвіте жовтим цвітом» (с. 277), *зеленець* «ще зелений, недоспілий плід» (с. 363). Нульовою суфіксацією від прикметників утворені іменники на позначення основного вияву кольору: *фіолет* «фіолетовий колір, фіолетовий відблиск чого-небудь» (с. 1324), *бордо* «те саме, що бордовий» (с. 40). Суфіксальним способом (морфема -ил-) утворені похідні іменники *жовтило* «багаторічний пахучий бур'ян родини складноцвітих, що цвіте жовтими квітками» (с. 277), *синило* «синя фарба» (с. 1123).

Перехідні дієслова з суфіксом -и- означають «наділяти вказаною ознакою»: *жовтити* (с. 277), *чорнити* (с. 1381), *червонити* (с. 1374), *синити* (с. 1124), *зеленити* (с. 364). Неперехідні дієслова з суфіксом -і- виражають значення «набувати ознаки, названої твірним словом»: *жовтіти* «робитися жовтим, набирати жовтого кольору. Починати достигати, дозрівати» (с. 277), *біліти* «1) ставати, робитися білим, світлим, ясным // Ставати, робитися блідим, бліднути; 2) вирізнятися білим кольором, виднітися (про що-небудь біле); // світитися білим відблиском; // цвісти білим, світлим цвітом» (с. 51), *чорніти* (с. 1381), *синіти* (с. 1123), *червоніти* (с. 1123). Суфіксальним чи суфіксально-постфіксальним способом утворені дієслова недоконаного виду, які вказують на процес набування певного кольору: *сизитися* «вирізнятися сизим кольором» (с. 588), *голубіти* «1) вирізнятися своїм голубим кольором; виднітися (про що-небудь голубе); 2) набувати голубого кольору (недоконаний вид)» (с. 190), *чорнішати* «ставати, робитися чорним» (с. 1381), *чорнітися* (те саме, що й чорніти) (с. 1381), *жовтітися* (те саме, що й жовтіти) (с. 277), *жовкнутися* «робитися, ставати жовтим, набиратися жовтого забарвлення // Робитися, ставати блідим з жовтим відтінком (про обличчя)» (с. 277), *білітися* (с. 51), *зеленітися* «набувати зеленого кольору, ставати зеленим» (с. 363), *зеленішати* «робитися, ставати більш зеленим» (с. 363), *синітися* «фарбувати в синій колір; підсинюватися; пасивне до синити» (с. 1123), *синіти* «робити синім, фарбувати в синій колір» (с. 1123), *синітися* «те саме, що синіти» (там само), *зеленити* «покривати зеленою фарбою, робити зеленим» (с. 363), *червонітися* «ставати червоним від чого-небудь» (с. 1374), *червонітися* «те саме, що й червоніти» (с. 1374), *жовтішати* «робитися, ставати жовтішим» (с. 277), *червонішати* «ставати, робитися червонішим» (с. 1374), *синішати* «ставати, робитися синішим» (с. 1123), *білішати* «ставати, робитися білішим; світлішати // Бліднути» (с. 51).

Похідні активні дієприкметники теперішнього часу, що вказують на приналежність предмета (явища) до певного кольору, утворюються за допомогою афікса -юч-: *жовтіючий* (с. 277), *зеленіючий* (с. 363), *червоніючий* (с. 1374), *чорніючий* (с. 1381), *біліючий* (с. 51). Пасивні дієприкметники минулого часу утворюються суфіксальним способом (морфема -ен-): *білений* (с. 51), *чорнений* (с. 1381). Виражають значення

завершеності набуття кольору дієприкметники *позеленілий* «який зробився, став зеленим, який набув зеленого забарвлення», *почервонілий* «який зробився, став червоним, який набув червоного забарвлення» (с. 1378).

Складні прикметники мотивуються атрибутивним словосполученням, до складу якого входить назва кольору в його інваріантному значенні: *чорнобородий* «який має чорну бороду, з чорною бородою» (с. 1381), *білобокий* «який має білий бік (боки) чи білі плями на боках» (с. 51), *голубоокий* «із голубими очима» (с. 190), *білобородий* «який має сиву бороду» (с. 52), *біловусий* «який має світлі або сиві вуса» (с. 35), *зеленоголовий* «із зеленою головою» (с. 363), *білобровий* «який має світлі брови» (с. 52), *чорнобривий* «той, хто має чорні брови» (с. 1381), *біловидий* «який має біле обличчя; білолиций» (с. 52). Такі прикметники уживані переважно на позначення зовнішнього вигляду людини. За допомогою словоскладання утворені похідні, які вказують на відтінки кольору: *густо-червоний* (с. 1374), *темно-червоний* (с. 1374, с. 26), *темно-коричневий* «бурий із сіруватим або червонуватим відтінком» (с. 46), *зелено-коричневий* «тютюновий; що має колір тютюну» (с. 684). На певний відтінок вказують і складні прикметники *жовтогарячий* «жовтий з червонуватим відтінком, який має колір апельсина, моркви, оранжевий» (с. 277), *червоногарячий* «який має колір вогню, яскраво-червоний» (с. 1374). Поєднанням двох кольорів утворені похідні *чорно-бурий* (с. 1382), *чорно-білий* (с. 1381), *жовто-блакитний* (с. 277). Від останнього прикметника утворений похідний іменник, що вказує на особу: *жовтоблакитник* «назва прихильника української національної ідеї» (с. 277). За допомогою основокладання утворюються складні іменники, перша частина яких є кольороназвою, друга – іменником: *білозір* «багаторічна трав'яниста рослина з білими поодинокими квітками з п'яти пелюсток, що росте на вологих луках і болотах» (с. 35), *жовтозілля* «трав'янисті бур'яни родини складноцвітих, що цвітуть переважно жовтим цвітом і дають велику кількість насіння» (с. 277), *чорнобривець* «той, хто має чорні брови; однорічна трав'яниста декоративна рослина родини складноцвітих із запашними квітками жовтого кольору» (с. 1381), *чорнозем* «родючий чорний ґрунт, багатий на перегній, що утворюється переважно в степових і лісостепових районах» (с. 1382).

Окремою групою можна подати похідні-кольоративи, утворені від назв предметів, речовин, явищ природи, рослин, фарб, матеріалів тощо. Спосіб творення таких прикметників – суфіксальний. Наприклад: *вишневий*, *мигдалевий*, *малиновий*, *гранатовий*, *ліловий*, *оливковий*, *трав'яний*, *фіалковий*, *фіолетовий*, *порфіровий*, *пурпуровий*, *карміновий*, *асфальтовий*, *аспідний*, *крейдяний*, *вапняковий*, *хромовий*, *стальний*, *доломітовий*, *бронзовий*, *аметистовий*, *кумачевий*, *кораловий*, *кривавий*, *димчатий*, *попелястий* та ін.

Отже, похідні від кольоративів творяться, як правило, суфіксальним способом, найчастіше це прикметники, іменники, а також дієслова та

прислівники. Серед похідних значна частина складних прикметників та іменників. Розглядувані лексеми вказують на неповноту ознаки, відтінок кольору, частковий вияв, пестливість, абстраговану ознаку, збірність тощо.

Література

1. Великий тлумачний словник української мови / [уклад. і голов. редактор В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. – 1736 с.
2. Иваненко С. Лексико-семантические группы имён прилагательных цветообозначения / С. Иваненко // Питання мовознавства : зб. наук. праць на честь 70-річчя В. О. Горпинича. – Кіровоград, 1997. – С. 83–85.
3. Комарчева Н. Семантика похідних, утворених від назв кольорів / Н. Комарчева, Н. Левун // Матеріали III-їх наукових читань, присвячених пам'яті професора І. Ковалика [«Актуальні проблеми українського словотвору»]. – Івано-Франківськ: Прикарпатський університет ім. В. Стефаника, 1995. – С. 77–78.